

Hoe joden na 1945 in Duitsland konden wonen

Promovenda Demant over interviews in historisch onderzoek

Achtergrond - 5 juni 2012

Hoe kun je als historicus materiaal dat je met interviews verkrijgt gebruiken in je onderzoek? Dat was een van de vragen van het Graduiertenkolleg van het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA) op 1 juni. Froukje Demant, promovenda aan het DIA, licht haar onderzoek toe.

In 1962 werd Hugo Spiegel, een Duits-joodse Holocaust-overlevende, in zijn geboortedorp Warendorf tot *Schützenkönig*, schutterskoning, uitgeroepen. Spiegel, die meerdere concentratiekampen had overleefd, was na het einde van de Tweede Wereldoorlog naar zijn geboortedorp teruggekeerd. Ondanks zijn vervolging, zijn kampervaringen en het feit dat zijn dochtertje in Auschwitz werd vermoord, wilde Spiegel niets liever dan zijn oude leven in Warendorf weer oppakken. Hij nam zijn beroep als veehandelaar weer op, blies vroegere vriendschappen nieuw leven in en werd actief in het lokale verenigingsleven.

Het is een intrigerende vraag hoe het kan dat iemand die zoveel heeft meegemaakt, terugkeert en zijn oude leven schijnbaar zo moeiteloos weer oppakt.

Ik stuitte op dit verhaal in het boek 'Wieder zu Hause? Erinnerungen' (2003) van Spiegels zoon Paul, van 2000 tot zijn dood in 2006 voorzitter van de Duitse Centrale Joodse Raad. In de afgelopen twee jaar heb ik in het kader van mijn promotieonderzoek naar de alledaagse relaties tussen de joodse en niet-joodse bevolking in het Twents-Duitse grensgebied tussen 1925 en 1955 zelf ook interviews afgenomen met mensen als Hugo Spiegel. Naast joodse overlevenden heb ik niet-joodse bewoners van de grensstreek gevraagd naar hun herinneringen aan het dagelijks leven voor, tijdens en na het Derde Rijk.

De interviews geven inzicht in aspecten van het verleden die niet in geschreven bronnen zijn terug te vinden: speelden joodse en niet-joodse kinderen met elkaar op het schoolplein? Groette de buurman je nog op straat toen de nazi's het hadden verboden om met joden om te gaan? En wat zeiden je vroegere vrienden toen ze je voor het eerst weer zagen nadat je in het dorp was teruggekeerd na het einde van de oorlog?

Gekleurde herinneringen

[Het Graduiertenkolleg](#) van het DIA ging op vrijdag 1 juni over Oral History. Waar in een [bijeenkomst in februari](#) de nadruk lag op de interview-methodologie, draaide het dit keer om het type onderzoek dat met behulp van interviews kan worden verricht en om de inzichten die met zulk onderzoek kunnen worden verkregen. Sprekers waren:

[Selma Leydesdorff](#), professor Oral History and Culture aan de UvA

[Nanci Adler](#), senior onderzoeker bij het NIOD, Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies

[Elke Stadelmann](#), onderzoeker aan de Freie Universität Berlin

[Froukje Demant](#), promovenda DIA

[Barbara Beckers](#), promovenda bij de Universiteit Maastricht en het DIA

De informatie uit interviews is gecompliceerd materiaal om te analyseren voor een historische studie. Herinneringen zijn altijd gekleurd. Niet alleen heeft ieder individu een eigen beleving van wat er in het verleden is gebeurd, die beleving wordt ook beïnvloed door nieuwe belevenissen en interpretaties door de tijd heen.

Bijna iedereen is geneigd om een bepaalde logica in zijn of haar levensgeschiedenis te zoeken. Voor sommigen is die logica een van machteloosheid; in hun verhalen speelt slachtofferschap en de speling van het lot een hoofdrol. Anderen geloven juist dat ze het leven naar hun hand kunnen zetten, en dan draait het levensverhaal veel meer om individuele keuzes. Er zijn ook personen die geen rode draad in hun levensverhaal vinden. Hun herinneringen zijn vaak ambigu en gefragmenteerd.

De sleutel tot het doorgronden van de relaties die teruggekeerde Duitse joden na de oorlog met hun niet-joodse omgeving opbouwden, ligt in het begrip dat niet alleen hun herinneringen ambigu zijn, maar dat de concrete sociale situatie waarin zij terugkeerden dat ook was. Zij leefden feitelijk in een spagaat: enerzijds wilden ze zo min mogelijk met Duitsland te maken hebben, anderzijds woonden ze er en hadden ze op meerdere vlakken met Duitsers te maken. Ze kwamen de niet-joodse Duitsers op straat tegen, waren in de veehandel en de kleine bedrijfjes die zij runden economisch afhankelijk van hun niet-joodse omgeving, en last but not least voelden ze zich vaak, ondanks alles wat ze hadden meegemaakt, nog emotioneel verbonden met hun geboortestreek.

Angst en wantrouwen

In die spagaat ontwikkelden de teruggekeerde joden verschillende sociale strategieën. Veel van hen lukte het goed om in het economische contact goede en

vriendelijke relaties op te bouwen, maar leefden verder in sociale afzondering. Zij konden de angst en het wantrouwen niet van zich afschudden, en vreesden dat het antisemitisme elk moment weer de kop kon opsteken.

Een andere groep had een tegenovergestelde strategie: zij probeerden de veranderde omstandigheden te negeren en hun vroegere leven zoveel mogelijk weer op te bouwen. Deze groep joodse overlevenden lijkt een andere balans tussen afstand en nabijheid tot de niet-joodse omgeving te hebben gevonden. Voor hen waren alleen diegenen die actief en openlijk nazi waren geweest mensen om met een grote bocht omheen te lopen; de rest van de Duitsers durfden ze weer te vertrouwen en met hen dus ook weer de banden aan te gaan.

Hugo Spiegel was een van hen. Hij droeg als schutterskoning de ere-ketting met trots, maar schijnt tegen zijn vrouw en zoon over zijn in Auschwitz vermoorde dochtertje wel te hebben verzucht: 'Ach, als Roosje dit toch had mogen meemaken'. Ook Hugo Spiegel ontkwam niet aan de paradox van de 'afstandelijke nabijheid' waarin alle teruggekeerde Duitse joden zich bevonden.

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel: <https://duitslandinstituut.nl/artikel/172/hoe-joden-na-1945-in-duitsland-konden-wonen>